

קדמותם של איסורי שבת אחדים

ההלכה מבחינה באיסורי שבת חמישה סוגים: אבות מלאכות, תולדות, שבות, מוקצה ועובדין דחול.¹ שני הסוגים הראשונים, האבות והתולדות,² אסורים מן התורה. העובר על אחד מהם במזיד בפני עדים והתרו בו על איסורו – חייב סקילה, אם לא התרו בו – חייב כרת, והעובר בשוגג – חייב להביא קרבן חטאת. שלושת הסוגים האחרונים: שבות,³ מוקצה⁴ ועובדין דחול, אינם אסורים אלא מדרבנן, והעובר עליהם אינו חייב לא סקילה, לא כרת ולא קרבן חטאת.

הלכות שבת הוגדרו במשנת חגיגה א, ח (תוספתא שם פ"ט ה"ט ועירובין פ"א הכ"ג): "כהררים התלויים בשערה שהן מקרא מועט והלכות מרובות". אולם המקרא גופו והמקורות החיצוניים, ששרדו לנו מתקופת בית שני, מזכירים בהודמנויות שונות איסורי שבת שונים, מהם הלכות הנכללות, לפי המקובל, באבות ותולדותיהם, ומהם עניינים השייכים לחומרות ולתקנות חכמים. בעזרת מקורות אלה אפשר לעמוד במידה מסוימת על מקומם ורציפותם ההלכתית וההיסטורית של חלקים נכבדים מהלכות שבת במסגרת התורה שבעל-פה.

להלן נסקור שלושה איסורי שבת המקובלים כהלכות דרבנן, ועל-פי מקורותיהם נעמוד על יסודותיהם ותולדותיהם.

א. איסור ההליכה בדרך בשבת

בשני מקומות במקרא נרמז איסור זה: לראשונה בשמות טז, כט: "שבו איש תחתיו אל יצא

- 1 במקורות התלמוד נאמר במקום זה: "שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול". עיין: תוספתא שבת פ"ז ה"ה; בבלי סנהדרין קא ע"א; שבת קמו ע"ב, קמג ע"ב, קלח ע"א, קמ ע"א.
- 2 ל"ט אבות המלאכות נמנים במשנת שבת ז, ב. על התולדות עיין ירושלמי שבת פ"ז ה"ב, ט סע"ב וע"ג: "ר' יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הווי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג, אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא". לייסודם של האבות והתולדות והשתלשלותם ראה משי"כ לעיל עמ' 32.
- 3 לגדרו של שבות עיין: פירוש הרמב"ן על התורה לויקרא כג, כד; ר' מאיר איש שלום, מאיר עין למכילתא, בוא, פסחא, פרשה ט, הע' כב; ר"ח אלבק, ששה סדרי משנה, סדר מועד עמ' 10–11.
- 4 לטעמו של איסור מוקצה עיין ביצה לו ע"א ושבת קכד ע"ב: "אטו טלטול לאו צורך הוצאה"; רש"י שם ד"ה אטו טלטול; השגות הראב"ד להלכות שבת פכ"ד הי"ב. אולם הרמב"ם שם הי"ג והי"ג חידש בזה שלושה טעמים אחרים, ועיין גם בהגהות ר"צ דינר, בהתחלת מסכת ביצה.

איש ממקומו ביום השביעי", ובשנייה בישיעה נח, יג: "אם תשיב משבת ואלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכבד וכבדתו מעשות דרכיך".

אמנם עיקרו של הכתוב בשמות טז, כט על לוקטי המן נאמר, כלומר אל יצא איש בשבת ממקומו ללקוט את המן.⁵ אולם נראה שמסורת קדומה מאוד פירשה את הכתוב כאיסור לדורות שלא להלך בדרך ביום השבת. אלא שחלוקת הדעות מה טיבה ומה שיעורה של הליכה זו שנאסרה בשבת.

על מציאותו של איסור זה בימי בית ראשון מעיד פשוטו של הכתוב בישיעה נח, יג. כך פורש הכתוב גם במשנת ר' אליעזר, מהדורת ענעלאו, ניריורק, תרצ"ד, עמ' 368:

מניין שאין מטיילין בעיר לדבר שאינו של מצוה, ת"ל אם תשיב משבת ורגליך. מניין שאין יוצאין בשדות לידע מה הן צריכות לתקן, ת"ל עשות חפצך ביום קדשי.⁶

התוספת המופיעה בתרגום השבעים לירמיה יז, כא: "כה אמר ה' השמרו בנפשותיכם ואל תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלים" — "ואל תצאו משערי ירושלים", מוכיחה על קיומו של איסור הליכה מחוץ לעיר גם בימים שלפני תקופת החשמונאים. גם בספר היובלים מובא איסור זה ומחייב, כדרכו, את העובר עליו מיתה. בפרק נ, יב נאמר: "וכל איש אשר יעשה בו מלאכה ואשר ילך בדרך... והמפרש בספינה כים... ומת". מסתבר שהכתוב בשמות טז, כט שימש מקור לספר היובלים הן לאיסור ההפלגה בספינה⁷ והן לאיסור היציאה לדרך. אולם גם מחבר זה סתם ולא פירש מה שיעור הדרך שהמהלך בו בשבת חייב מיתה.⁸

- 5 כן מפרשים רש"י, ראב"ע ואחרים.
- 6 השווה עירובין לח ע"ב: "דתניא לא יהלך אדם לסוף (בתוך — ר"ח) שדהו לידע מהי צריכה, כיוצא בו לא יטייל אדם על פתח מדינה כדי שיכנס למרחץ"; כלומר, אפילו בתוך התחום, כדברי התוספות בשבת קנ ע"ב ד"ה אין מחשיבין, נראה שיסוד האיסור הוא מפני שכל הליכה לענייני חולין אסורה בשבת, ולא משום שהליכתו בשבת מכינה לחול, וכן בויקרא רבה לד, טז (מהדורת מרגליות, עמ' תתיד): "אם תשיב משבת ורגליך. תני לא יטייל אדם בתוך כרך בשבת על מנת שתחשך ויבא פרות, ולא בתוך המדינה על מנת לרחוץ במרחץ מיד". עיין גם משנת שבת כג, ג-ד; תוספתא שבת פ"ג ה"י; בבלי גיטין לח ע"ב.
- 7 עיין שבת יט ע"א: "ת"ר אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם לשבת", ורבינו חננאל שם מפרש: "משום תחומין גזרי". הלכה זו קדומה, שהרי עליה נאמר: "זו אחד מג' דברים שדרש שמאי הזקן אין מפליגין את הספינה לים הגדול, אלא קודם לשבת ג' ימים" (ספרי, שופטים, רג; מדרש תנאים, עמ' 123). ובירושלמי שבת פ"א ה"ג, ד ע"א: "אין מפרישין לים הגדול לא בערב שבת ולא בתמימי בשבת, בית שמאי אוסרים אפילו כרביעי, ובית הלל מתירים".
- 8 ר"ל גינצבורג ב" *Eine unbekante jüdische Sekte*, ניריורק, 1922, עמ' 196, סובר שהכוונה לדרך ארוכה של י"ב מילין. מצד אחר, דעתו של ר"ח אלבק ב" *Das Buch der Jubiläen und die Halacha*, ברלין, 1930, עמ' 9, שבעל היובלים אוסר כל יציאה ממקום המושב. אולם אין לדעות אלו הכרע בטקסט. — בספר חוקי השבת לפלשים "תאזז סנכת", נאמר: "כל אשר יסע או ילך בדרך... או יפליג בספינה... ימות". וכן מזהיר אבא אליהו הפלשי: "בשבת מנע (השכ) רגלך מלטיל". ראה W. Leslau, *Falasha Anthology*, New Haven, 1951, עמ' 20, 45. למעשה נזוהרים הפלשים מללכת בשבת ואפילו בתוך התחום מלבד לבית המקדש שלהם או לעשות צורכיהם, ואין עוברים כלל נהר או ים בשבת. ראה א"ז אשכולי, ספר הפלשים, עמ' 30-32. — לדעת השומרונים, אסור לצאת ממקום המושב "אלא אל בית"אל בגלל הצלות" ואין להתיר את האיסור על-ידי עירוב. ראה ר' קירכהיים, כרמי שומרון, עמ' 27; ועיין משנת עירובין ג, ב ובבלי שם לא ע"ב. הקראים הראשונים "אוסרים לצאת ממעונותיהם ביום השבת" ומתירים רק לבית הכנסת או למצווה או בעד הכרח אחר. כן דעת ענן בספר המצוות, עמ' 139.

בעל ברית דמשק י, 20–21 וכן יא, ז (מהדורת רבין, אוקספורד, 1958², עמ' 53–55) מונה שלושה דינים הקשורים באיסור הליכה בשבת: "אל יתהלך איש בשדה לעשות את עבודת חפצו השבת. אל יתהלך חוץ לעירו על אלף באמה... אל ילך איש אחר הבהמה לרעותה חוץ מעירו, כי אם אלפים באמה".

לפיסקה הראשונה בברית דמשק אפשר להקביל את האמור בוויקרא רבה לר, טז, מהדורת מרגליות, עמ' תחיד, "עשות חפצין ביום קדשי. מכאן אסור לאדם לצאת בכרמו בשבת לידע מהו צריך" ואת הקטע ממשנת ר' אליעזר: "מניין שאין יוצאין בשדות לידע מה הן צריכות לתקן, ת"ל עשות חפצין ביום קדשי"⁹. כן ניתנים בברית דמשק שיעורים נפרדים לתחומי שבת: אלף אמה למתהלך, ואלפיים אמה להולך אחר הבהמה לרעותה.¹⁰ מסתבר, שלפנינו נסיון לקבוע את תחומי איסור ההליכה בשבת בהתאם לתכליתה. כל הליכה שמגמתה לעיין כיצד לעשות את עבודת חפציו אחר השבת, אסורה בשבת אפילו בתוך העיר. הליכה בעלמא, בלא כוונה מיוחדת, מותרת בתוך העיר וחוצה לה אלף אמה סביב, שטח מגרשי הערים (במדבר לה, ד). אולם הליכה שהיא לצורך, כמהלך אחרי בהמתו לרעותה וכדומה, מותרת עד תחום אלפיים אמה מחוץ לעיר, הכוללים שדות וכרמים, ששימשו אף כשטח מרעה.¹¹

שיעור אלפיים אמה כגבול בין המחנה לבין השטח שמחוצה לו, אשר דיני המחנה וקדושתו אינם חלים עליו, היה מקובל בין בני כיתות מדבר יהודה. דבר זה מוכח ממלחמת בני אור בבני חושך יא, 6–7 (מהדורת ירין, ירושלים, 1957², עמ' 301–302): "וורח יהיה בין כל מחניהמה למקום היד (=מקום היציאה, דברים כג, ג) כאלפיים אמה, וכל ערות דבר לא יהיה סביבות כל מחניהם". רווח כזה נזכר גם ביהושע ג, ג–ד: "כראתם את ארון ברית ה' אלהיכם... והלכתם אחריו. אך רחוק יהיה ביניכם ובינו כאלפים אמה במדה"¹². מסורת שאין היהודים רשאים לצאת לדרך בשבתות ובמועדים מביא גם יוספוס בקדמוניות יג ח ד, יד יב, אולם דבריו מנוסחים בצורה סתמית בלי להזכיר שיעור ההליכה ותחומה.

ואכן, דרשותיהם של התנאים והלכותיהם מוכיחות שהם ראו באיסור ההליכה בשבת דין תורה, אלא שהעמידוהו על שיעור אלפיים אמה, והתירוהו תוך אלפיים בין ההליכה לצורך ובין ההליכה שלא לצורך. במכילתא בשלח, ויסע, ה (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 170) מובא:

אל יצא איש ממקומו (שמות טז, כט), אלו אלפים אמה, ומנין ששמעו דבר זה וקבלו עליהם, שני וישבתו העם ביום השביעי (שם, ל).

163, ויהודה הדסי באשכול הכופר, נד ע"ג. אולם הקראים האחרונים, אליהו כשייצי באדרת אליהו, ג, דף מז ע"ד ואחרים, דעתם כהלכה הרבנית המכירה בתחום שבת. עיי"ש.

9 עיין גם עירובין לח ע"ב. ח' רבין ב" *The Zadokite Documents*, עמ' 53, פירש את הפיסקה בברית דמשק על-פי משנת שבת כג, ג במובן אין מחשיכין על התחום. אולם הקטע עוסק אפילו בתוך התחום, כפי שמוכיחים המקורות המקבילים.

10 ש' שטר ב" *Fragments of a Zadokite Work*, קיימברידג', 1910, עמ' 7, ור"ל גינצבורג בספרו (לעיל הע' 8), עמ' 83, ואחרים, סבורים שאלף משמש כאן במובן אלפים. אולם הדבר רחוק. ונראים כזה דברי ח' רבין שם, עמ' 53, הע' 5.

11 עיין משנת סוטה ה, ג: "ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אלף אמה מגרש ואלפים אמה שדות וכרמים".

12 כמדבר רבה ב, ט וכמדורש תנחומא במדבר ט סמכו על הכתוב הזה, שתחום שבת הוא אלפיים אמה.

ושם משפטים, נזיקין, ד (עמ' 262) ומכילתא דרשב"י, אפשטיין-מלמד, עמ' 170:

איסי בן עקיבא אומר: ושמתי לך מקום (שמות כא, יג), למה נאמר, לפי שהוא אומר: שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו, אלו אלפים אמה; אתה אומר אלו אלפים אמה או אינו אלא ד' אמות, הרי אתה דן, נאמר כאן מקום ומקום ונאמר להלן מקום, מה מקום האמור להלן אלפים אמה אף מקום האמור כאן אלפים אמה.¹³

בדומה לזה דורש ר' עקיבא במשנת סוטה ה, ג:

ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה (במדבר לה, ה), ומקרא אחר אומר: מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב (שם, ד), אי אפשר לומר אלף אמה, שכבר נאמר אלפים אמה, ואי אפשר לומר אלפים אמה, שכבר נאמר אלף אמה, הא כיצד אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום שבת.

ובבבלי שם ל ע"ב נאמר במפורש, שר' עקיבא סבר תחומין דאורייתא.¹⁴ גם משנת עירובין ג, ד: "ספק ("אם מבעוד יום אם משחשכה אבד הערוב"), ר' מאיר ורבי יהודה אומרים: הרי זה חמר גמל, ור' יוסי ור' שמעון אומרים: ספק הערוב כשר" — מתפרשת בבבלי עירובין לה ע"ב ובירושלמי שם פ"ג ה"ד, כא ע"א, ששיטת ר' מאיר היא, כי תחומין דאורייתא, ואף ר' יוסי סובר כך לדעה אחת בתלמודים שם.¹⁵ יתר על כן, האמוראים הראשונים קובעים במפורש עונש מלקות ליוצא מחוץ לתחום. עירובין יז ע"ב: "אמרי דבי רבי ינאי לא שנו (ד' דברים פטרו במחנה וכו') אלא עירובי חצרות, אבל עירובי תחומין חייבין דתני רבי חייה לוקין על עניני תחומין דבר תורה" דכתיב "אל יצא איש ממקומו".¹⁶ ובירושלמי שם פ"ג ה"ד, כא ע"א ופסחים פ"ו ה"א, לג ע"ב: "ר'

13 עיין ספרי זוטא, שלח, רפז (הורובין רבין, עמ' 287) ועירובין גא ע"א. בירושלמי עירובין פ"ד ה"א: "א"ר אלעזר ותניין אסא בן עקיבא (צ"ל ותני כן איסי בן עקיבא, עיין ר"ש ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים, תרצ"ה, עמ' 279) אומר מקום מקום, נאמר כאן מקום ונאמר להלן ושמתי לך מקום, מה מקום האמור שנאמר להלן אלפים אמה, אף מקום שנאמר כאן אלפים אמה". הלימוד הוא מן ערי הלוויים וערי המקלט על שבת, ולא להיפך. מקומו הראשון של המאמר שבמכילתא היה בפרשת בשלח, אלא שהועתק לפרשת משפטים. עיין מאיר עין, שם.

14 נראה שגם ר' אליעזר, בנו של ר' יוסי הגלילי, האומר אלף אמה מגרש ואלפיים שדות וזכרים סובר לתחומין דאורייתא, ולמד שיעור אלפיים אמה תחום שבת בגזירה שווה מערי הלוויים כמדדשי ההלכה הנ"ל. אלא שחולק על ר' עקיבא, הסובר שהכתוב "ומדותם מחוץ לעיר" גופו אינו עניין לערי מקלט אלא לתחום שבת. לפי זה ניחא מה שהקשו בתוספות שם ל ע"ב ד"ה מי סבר. — השווה לשון ר' אליעזר בתוספתא סוטה, סוף פ"ה וערכין סוף פ"ה, ירושלמי סוטה פ"ה ה"ג ובבלי עירובין נו ע"ב: "ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אלפים אמה תחום ערי לוויה, צא מהן אלף אמה, נמצא מגרש רביע, והשאר שדות וזכרים". דבריו נאמרו לעניין קביעת שטח המגרש של ערי הלוויים, ואיננו נוקט על-ידי זה שום עמדה בנוגע לתחום שבת.

15 הרמב"ן במלחמות, עירובין סוף פרק א, מעיר: "ולא מצאנו במשנתנו מפורש מי שהוא שחולק בזה לתחומין דאורייתא אלא סתם משנה אחת, עירובין ה, ה, דתחומין לא אמרו חכמים בדבר להתמיר אלא להקל". אולם גם משנה זו מתפרשת בירושלמי שם שאין הכוונה לאיסור הליכה שהוא דבר תורה, אלא לשיעור אלפיים אמה שהן דרבנן. לפי זה, אכן לא מצאנו במשנתנו מי שחולק על כך שתחומין דאורייתא.

16 עיין בדקדוקי סופרים, עמ' 53, הע' ט.

יונתן אמר קומי רבי חייה רובה בשם ר' שמעון בי רבי יוסי בן לקוניא לוקין על תחומי שבת דבר תורה. בהתאם לכך מוסיף הירושלמי שבת פ"ב ה"ז, ה"ג, על פ"ב משנה ב: ספק חשכה אינו חשכה אין מעשרין הודאי וכו' ומעריבין וכו': "א"ר חייא בר אשי הדא דתימר בעירובי חצרות, אבל בעירובי תחומין דבר תורה הן".
גם סוגיית התלמוד בעירובין נה"ע"ב סבורה שתחומין דאורייתא:

אמר רב הונא יושבי צריפין אין מודדין להם, אלא מפתח בתיהן. מתיב רב חסדא: ויחנו על הירדן מבית הישמות (במדבר לג, מט), ואמר רבה בר בר חנא לדידי חזי לי ההוא אתרא והוה תלתא פרסי על תלתא פרסי, ותניא כשהן נפנין אין נפנין לא לפנייהם ולא לצדיהן אלא לאחריהן ("אלמא המהלך בראש והוצרך לנקביו חוזר לאחוריו שלשה פרסאות וישראל במדבר יושבי אוהליו היו שאינן קבועין ואפילו הכי מהלכין כל המחנה" — רש"י). אמר רבה¹⁷ דגלי מדבר קאמרת, כיון דכתיב בהו על פי ה' יסעו (במדבר ט, כג) כמאן דקביע להו דמי.

וכן בירושלמי שם פ"ה ה"א, כ"ג ע"ג: "התיב אסי והכתיב ויד תהיה לך מחוץ למחנה (דברים כג, יג) היאך היו נפנין לחוץ. ר' חייא בריה דרבי שבתי מקשי היאך היו יוצאין לבית מדרשו של משה", ור' יוסי משיב בירושלמי כתירוצו של רבה בכבלי. מכאן שכל האמוראים הללו — רב חסדא, ר' חייא בריה דרבי שבתי, רבה, אסי ור' יוסי — סבורים, שכבר בימי משה רבנו אסרו ללכת אלפיים אמה בשבת.¹⁸

מסתבר אפוא, שבמשך כל הדורות נידון איסור היציאה לדרך בשבת כדין תורה, והעובר עליו ביטל מצוות לא תעשה: "אל יצא איש ממקומו". אבל מכיוון שלא הוגדר במפורש טיבו והיקפו של "מקומו" זה, נוצרו נהגים שונים. כאמור, החמירו כיתות מסוימות באיסור זה ביותר. נראה שבתקופת החשמונאים נקבעו אלפיים אמה כתחום שבת וכפירוש ל"מקום", אשר מחוצה לו נצטוו בני ישראל שלא לצאת בשבת. ראיה לדבר ישמשו המקורות מתקופה זו שהובאו לעיל: הקטע במלחמת בני אור בבני חושך והפיסקה מברית דמשק, אשר בה בולטת תקופת המעבר: הנוהג הקדום והקביעה החדשה משמשים זה על-יד זה לפי הבחנה מיוחדת, שלא בא זכרה במקרא ובחיצונים. אף הכתובות "תחום גזר" שנמצאו במרחק של אלפיים אמה מגזר העיר, ואשר לדעת החוקרים באו להזהיר על תחום העיר ועל תחום שבת, מקורן בימי החשמונאים.¹⁹ אולי חידושן של ערי המקלט בימי הכיבוש והירושה שבימי החשמונאים, כפי שהוכיח ש' קליין,²⁰ ותחולתם של דיני ערי המקלט על תחום אלפיים אמה סביבותיהן ("כשם שהעיר קולטת, כך תחומה קולט" — מכות ב, ז) שימשו מניע לקביעת אלפיים אמה כתחום "המקום" לגבי הליכה בשבת.²¹

17 נראה שאין לגרוס רבא, מפני שבעירובין לו ע"ב ר"מ ע"א אומר רבא בפירוש שיערובין דרבנן. ועיין ברקדוקי סופרים, שמביא כי בכ"י אוקספורד הגירסה: רבה; ובכ"י מ: הוא סבא.

18 וכבר הרגיש בזה הריטב"א בחידושו לעירובין נה"ע"ב והעיר: "קושין למ"ד תחומין דאורייתא דמתניתא דברי הכל היא".

19 ראה ש' קליין, מחקרים ארץ-ישראליים, תרפ"ד, ח"ב, עמ' 40.

20 ש' קליין, "ערי הכהנים והלוויים וערי המקלט", קובץ החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, כרך ג (תרצ"ה), עמ' 97.

21 השהו את המקורות לעיל (ליר הע' 13) ובהערה שם, שהכתוב "ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה" (שמות כא, יג) שנאמר לגבי ערי המקלט, בא ללמד על הכתוב "אל יצא איש ממקומו ביום השבת".

קביעה זו נתקבלה על דעת חכמי הפרושים, אשר דחו את הדעות המחמירות שרווחו בחוגים שונים, ופירשו את הכתוב בתורה לתחום שבת – אלפיים אמה. וכן הכריעו, שבתוך התחום מותר להתהלך כבמקום מגוריו. דעה זו הפכה לנחלתם של רוב התנאים והאמוראים הראשונים.

אולם הגדרת המושג "מלאכה" שבתורה על-ידי החכמים והגבלתו לל"ט אבות מלאכות,²² גררה בעקבותיה דעה שאין בשבת לאו שחייבים עליו מלקות בלבד, כדברי ר' חייא רובה בירושלמי עירובין פ"ג ה"ד, כא ע"א, ופסחים פ"ו ה"א, לג ע"ב: "ר' יונתן אמר קומי ר' חייא רבה בשם ר' שמעון בר יוסי בר לקוניה לוקין על תחומי שבת דבר תורה, אמר לו ר' חייא רובה²³ והלא אין בשבת אלא סקילה וכת"ו, כלומר אין איסור מן התורה, אלא על ל"ט המלאכות האמורות, שחייבין עליהן מיתה או כרת, וכל היתר, שאין חייבין עליהן סקילה או כרת, הן רק מצוות דרבנן.²⁴ לפי זה יציאה לדרך בשבת, מכיוון שאיננה נמנית עם ל"ט המלאכות, איננה אלא איסור דרבנן. על הנחה זו מושתתות כנראה סוגיות הבבלי בכמה מקומות (שבת סט ע"א, קנג ע"ב; עירובין לו ע"ב, מו ע"א; ביצה לו ע"ב) שתחומין רבנן,²⁵ ושר' עקיבא בלבד הוא היחיד הסובר שתחומין דאורייתא.

גם הכתוב בישעיה נח, יג: "אם תשיב משבת רגלך... וכבדתו מעשות דרכיך", ומסורת חכמים עליו: "שלא יהא הלוכך של שבת כהלוכך של חול" – נתפרשו במשמעות חדשה, כלומר שאסור לפסוע פסיעה גסה בשבת: "כי הא דאמר רב הונא אמר רב... היה מהלך בדרך ופגע באמת המים אם יכול להניח רגלו ראשונה קודם שתעקר שניה מותר, ואם לאו אסור" (שבת ק"ג ע"ב).

לעומת זאת, בין אמוראי ארץ-ישראל, אף בין האחרונים שבהם, היו שהחזיקו במסורת הקדומה שהליכה בדרך בשבת אסורה מדאורייתא, אלא שהקלו הלכה למעשה על-ידי שהרחיקו את תחום המושב, אשר ממנו והלאה אסרה התורה לצאת. בירושלמי עירובין פ"ג ה"ד, כא ע"א, ופ"ה ה"ה, כב ע"ד:

אמר ר' יוסה קיימתיה כ"י דמר ר' הושעיא הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחזוריים מדבר תורה, ר' מנא בעי, ניחא לאלפים אמה אינו מחזור, ארבעת אלפים מחזור הוא, ר' שמעון בר כרסנא בשם ר' אחא: אין לך מחזור מכולם, אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל.

22 לתקופה שבה נקבע סופית גדרה של מלאכה ולמקורותיה, עיין מש"כ לעיל עמ' 40.

23 השווה את הסוגיה בירושלמי לסוגיה בעירובין יז ע"ב. נראה שנתחלפו דברי ר' חייא בדברי ר' יונתן. – אולי אפשר לפרש גם את דברי הבבלי שם: "ר' יונתן הכי קשיא להו לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין", באותו מובן של דברי ר' חייא רובה: "והלא בשבת אין אלא סקילה וכת"ו". עיין יפה-ענינים לעירובין יז ע"ב.

24 כדאי לשים לב שלדעה זו מתנגדת ההלכה שבפי ר' יוסי: "הבערה ללאו יצאת" (יבמות ו ע"ב, שבת ע ע"א ועוד). השווה גם שבת קנג ע"ב ואילך ושם דף ו ע"ב את הברייתא של איסי בן יהודה ופירושי התוספות והראשונים.

25 כן דעת רוב הראשונים. עיין: תוספות עירובין יז ע"ב ד"ה לאו; הר"ה בהמאור הקטן סוף פרק ראשון דעירובין; הרמב"ן בחידושי וחספא המלחמות; הריטב"א והרא"ש שם; רבנו ירוחם בנתיב יב, חלק יח. אולם מדברי הגאון (רב שר שלום?) נראה שסובר, שהיוצא מחוץ לתחום לוקה. עיין אוצר הגאונים, עירובין, חלק התשובות, עמ' 7.

כלומר, בכתוב "אל יצא איש ממקומו" התכוונה התורה ליציאה מחוץ לתחום מחנה ישראל, אשר לפי המסורת היה ג' פרסאות על ג' פרסאות, היינו י"ב מילין על י"ב מילין.²⁶

ב. איסור דיבור דברי חול בשבת

איסור זה היה ידוע בימי הנביאים, וזכרו בא בישעיה נח, יג: "אם תשיב משבת וגלך עשות חפצך ביום קדשי, וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבד וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר".²⁷ ובמשנת ר' אליעזר, עמ' 368, פורש:

מניין שאין מדברין דברים יתרים ולא דברים של בטלה בשבת, ת"ל ודבר דבר.

אף בתקופת בית שני ולאחריו היתה הלכה זו רווחת, כפי שמעידים המקורות להלן. ספר היובלים נ, ח מונה בין איסורי שבת: "ואשר ידבר דבר לעשות בו... וכל משא ומתן... ומת".²⁸

פרטים מאיסור דיבור דברי חול בשבת מובאים בברית דמשק י, 17–19 (עמ' 53): "וביום השבת אל ידבר דבר נבל²⁹ וריק, אל ישה ברעהו כל, אל ישפוט על הון וכצע. אל ידבר בדברי המלאכה והעבודה למשכים".

הקבלות לדברי בעל ברית דמשק אפשר למצוא אצל פילון, *De Migratione Abrahami*, 91, שבו הוא מזכיר בין הדברים האסורים בשבת: "לתבוע אדם לדין, לדון, לדרוש החזרת פקדונות ולגבות חוב".³⁰

- 26 כדעת הירושלמי פסק הרמב"ם, הלכות שבת פכ"ז ה"א. עיין במגיד משנה שם. וכן דעת הראב"ד, הובא בחידושי הרמב"ן לעירובין יז ע"ב. הרי"ף בסוף פרק ראשון של עירובין חוכך בדבר. עיין שם בהגהות הב"ח. אולם רוב הראשונים סוברים שכל האיסור איננו אלא דרבנן.
- 27 עיין תרגום יונתן, ודבר דבר: "ומללא מילין דאונס", כלומר דברי אוון. השווה תרגום יונתן לישעיה לב, ו: נה, ז; נח, ט; נט, ד, ו, ז ועוד.
- 28 ב"תאזו סנכת", המושפע מספר היובלים, הורחב לשון האיסור: "כל אשר יצעק ויריב... ימות. כל אשר יגלה שנאה ויקלל או יחרף או יריב ימות". וכן באבא אליהו הפלשי: "ביום השבת... נצור פין, לשונך וקולך מדבר שקר און מרמה ונאצה... הרחק כעס מלבך, אל תלך רכיל בחברך". ראה לסלוי (לעיל הע' 8), עמ' 20, 46. גם הקראים אוסרים דיבור חול בשבת. עיין: ספר המבחר לאהרן, שמות כ, ח; אשכול הכופר ליהודה הדסי, נו ע"א, השווה ר"ח אלבק בספרו הנ"ל (לעיל הע' 8), עמ' 9, 43.
- 29 ראה לעיל הע' 27. השווה דמאי ד, א: "הלוקח פירות ממי שאינו נאמן על המעשרות ושכח לעשרן ושואלו בשבת — יאכל על פיו". ובירושלמי שם פ"ד ה"א, כג ע"ד, מבאר רב ביבי בשם רבי חנינא: "מפני שאימת שבת עליו והוא אומר אמת". וכן בתוספתא דמאי פ"ה ה"ב: "ר' שמעון שזורי הפורש תרומה ... שכשם שאימת שבת עליו כך אימת דימוע עליו". מכאן שאפילו עמי' ארצות נזהרו מלשקר בשבת.
- 30 ב' ריטר (B. Ritter) ב" *Philo und die Halacha*, לייפציג, 1879, עמ' 130, סובר שהטעם הוא משום איסור מוקצה. לעומתו דעת י' היינמן ב" *Philons griechische und jüdische Bildung*, ברסלאו, 1932, עמ' 101, שיש לראות באיסור לתבוע פקדונות השפעה יוונית, אולם צירופם של העניינים כפי שבאים לידי ביטוי אצל פילון ובברית דמשק מוכיח, שאיסורם הוא משום משא ומתן בדברי חול בשבת. אמנם בספרי זוטא ט, ב נאמר: "ונותן משכון ולוקח". וכן מוכח ממשנת שבת כג, א שמתן משכון ושאלה בשבת מותרים. אולם הירושלמי בשביעית פ"ח ה"ד העיר כבר על משנתנו ש"מהלכות של עמעום היא", כלומר שהעם התירון מאליהם והחכמים הניחו להם לנהוג בהיתר. וכן נראה מדברי הבבלי שבת קמח ע"ב: "הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין", שכנראה מוסכים גם על משנת שבת הנ"ל. ועיין ר"ח אלבק, ששה סדרי משנה, סדר מועד, עמ' 423.

מדברי פילון *De Vita Mosis II, 211*³¹ נראה, שאסור בשבת אפילו לחשוב על עבודת ימות החול.³² גם אוגוסטוס קיסר בפקודתו לבני קיריני (קדמוניות טז, ו, ג) מודיע, שאסור לחייב את היהודים לילך לבית-המשפט בשבת.³³

על-פי הלכה ותיקה זו יש לראות את דעת בית שמאי בתוספתא שבת פט"ז (יז) הכ"ב: "ר' שמעון בן אלעזר אומר: בית שמאי אומרים אין פוסקים צדקה לעניים בשבת בבית הכנסת ואפילו להשיא יתום ויתומה, ואין משדכין בין איש לאשתו ואין מתפללין על החולה בשבת, ובית הלל מתירין". ובברייתא בבבלי שם יב ע"א מוסיף: "ולא את התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות, ואין מנחמים אבלים... דברי בית שמאי, ובית הלל מתירין". בית שמאי אסרו אפוא דיבור של חול אפילו בדבר שיש בו משום מצווה.³⁴ אלא שבית הלל התירו, וכדעת בית הלל מובאת ברייתא בשם תנא דבי מנשה בשבת קנ ע"א.

אף משנת ביצה ה, ב³⁵ מונה, בין הדברים שחייבים עליהם משום שבות, דיבור של חול בשבת גם בעניינים שיש בהם משום מצווה, כגון לא דנין ולא מקדשין ולא מגרשין ולא מיבמין. וכן בתוספתא שם פ"ד ה"ב: "לא דנין ולא מקדשין ולא מגרשין ולא ממאנין, לא חולצין ולא מיבמין", והספרא, אחרי מות, פרק ז, ט, מסיק את איסורם מן הכתוב שמות טז, כג: "אין לי אלא שביתת רשות, שביתת מצוה מנין לא יקדיש... לא יקדש ולא יגרש ולא ימאן ולא יחלוץ ולא ייבם... תלמוד לומר שבתון, שבות". כלומר, מצווים לשבות בשבת שבתיה מלאה ואפילו מדיבור של חול.

- 31 עיין הערתו של פ"ה קולסון (F.H. Colson) בתרגומו האנגלי לכתבי פילון בסדרת The Loeb Classical Library. ובתרגום לעברית: "ינוחו ויהיו חופשיים מכל דאגה טורדת ומעייפת", — כתבי פילון האלקסנדרוני, בעריכת סוזן דניאלנטף, כרך א, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 312.
- 32 ראה מכילתא יתרו, בחדש, ז (עמ' 230) — ששת ימים תעבוד (שמות כ, ח): "דבר אחר שבות ממחשבת עבודה". ובפסיקתא רבתי, פרשה כג, סעיף ג: "כתוב שבת לה' אלקיך (שמות כ, י): אמר ר' אייבו שבות מן המחשבה". והשווה את הסיפור, שבת קנ ע"ב, ירושלמי שבת פט"ו ה"ב, ויקרא רבה לד, טז ופסיקתא רבתי שם: מעשה בחסיד אחד שיצא לטייל בתוך כרמו לידע מה צריך, וראה שם פירצה, וחשב לגודרה כמוצאי שבת (מן הבבלי נראה שהיתה כוונתו לגודרה בשבת, אולם במקורות המקבילים נאמר במפורש שחשב לגודרה כמוצאי שבת), כמוצאי שבת אמר הואיל וחשבת לגודרה איני גודרה עולמית. במקורות אלה נראה שאף הרהור בדברי חול בשבת אסור. אמנם בבבלי שבת קיג ע"ב ר' קנ ע"א נאמר: "ודבר דבר שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול, דבור אסור הרהור מותר". אולם עיין בתוספתא שבת פ"ד (יח) ה"ב: "לא יאמר אדם לחברו נראה שתעמוד עמי לערב, ר' יהושע בן קרחה אומר: אומר אדם לחברו נראה שתעמוד עמי לערב". הבבלי שם קנ ע"א מפרש את המחלוקת ביניהם אם הרהור אסור או לאו. לפי זה, דעת התנא קמא שגם הרהור בשבת בדברי חול אסור. ועיין בחידושי הריטב"א שב"נוסחאות שלנו הא קמ"ל לא יאמר אדם לחברו הנראה שתעמוד עמי לערב ודלא כר' יהושע בן קרחה". לפי נוסחה זו סוברת גם משנת שבת כג, ג, שהרהור בדברי חול בשבת אסור.
- 33 גם היוונים היו נמנעים מלעסוק במשאומתן ומלהוציא פסקי-דין של מוות בימי אידיהם, וכן לא ישבו הרומאים בדין בימי אידיהם.
- 34 עיין שבת יב ע"ב: "אמר רבי חנינא בקושי התירו לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת". רש"י מפרש משום שמצטער. אולם מסמיכות העניינים בכרייתא נראה שאיסור ביקור חולים וניחום אבלים הוא בגלל וכבודתו... ממצא חפצך ודבר דבר, וכדברי הברייתא בירושלמי שבת פט"ו ה"ג, שאסור לאדם לחבוע צרכיו בשבת.
- 35 לפירוש המשנה עיין: רי"ן אפשטיין, תרביץ, תרצ"ו, עמ' 150 ואילך; ר"ח אלבק, ששה סדרי משנה, סדר מועד, עמ' 484; ומה שצינתי בפרק איסורי שבות בהשכלות, לעיל עמ' 88, 89, הערות 7, 8.

יתר על כן, במשנת ר' אליעזר, עמ' 367–368, ובמדרש הגדול לשמות לה, ב (מהדורת מרגליות, עמ' תשל) נאמר:

מניין למקח וממכר³⁶ והלוואה ופקדונות שנקראו מלאכה, שני אם לא שלח יד במלאכת רעהו (שמות כב, ז). מניין לדינין ולטענות ולערעורין ולכל מעשה בית דין שנקראו מלאכה, שני כנניהו ובניו למלאכה החיצונה על ישראל לשטרים ולשפטים (דבהי"א כו, כט). מניין לקידושין ולגיטין שנקראו מלאכה, שני אבל העם רב... והמלאכה ("מלאכת הפרשת הנשים") לא ליום אחד (עזרא י, ב)... מניין לחשבונות שנקראו מלאכה, שני ויבא הבית לעשות מלאכתו (בראשית לט, יא) לחשב חשבונותיו.

מכאן שרצו להגדיר איסורים שמקורם בדיבור־פה כמלאכה ממש. בדומה לזה אנו מוצאים בירושלמי שבת פט"ו ה"ג, טו ע"א ופסיקתא רבתי, פרשה כג:

אמר ר' אבהו שבת לה' (שמות כ, י): שבות כה', מה הקב"ה שבת ממאמר (בראשית ב, ב: וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, וכתהלים לג, ו כתוב: בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם), אף אתה שבות ממאמר.

מתקבל אפוא על הדעת, שבימים ראשונים ראו בדיבור דברי חול בשבת, מעשה הפוגע באופיו של יום השבת ובקדושתו, ואיסורו דבר תורה, שהרי הוא נוהג מימי בית ראשון ויש לו יסוד בדברי קבלה.³⁷ רק לאחר שנקבעה המסגרת הרווחת בספרות התנאים להבחנה בין המלאכות האסורות משום "לא תעשה כל מלאכה", שחייבים עליהן מיתה וחטאת, לבין הדברים האסורים משום "ביום השביעי תשבות" (שמות כג, יב), שאין חייבים עליהם מיתה וחטאת, נקבע מקומו של איסור דברי חול בשבת בין איסורי שבות.³⁸ אולם נראה שהיו כאלה שהרחיבו את המונח "מלאכה" גם על הדיבור, אף־על־פי שאין בו מעשה ממש. ברם בעקבות ההלכה המקלה של בית הלל, המתירה לדבר דיבור של חול בדבר שיש בו מצווה, כגון לפסוק צדקה לעניים בשבת, להשיא יתום ויתומה, לשדך בין איש לאשתו, לבקר חולים ולנחם אבלים (תוספתא שבת פט"ז הכ"ב ובבבלי שם יב ע"א), הותרו במשך

36 לדעת רש"י בביצה לו ע"א, כל האיסור של מקח וממכר בשבת הוא בגלל איסור דיבור דברי חול בשבת. עיין שם ד"ה משום "ומקח וממכר אסור מן המקרא רכתיב ממצא חפצך ודבר דבר".

37 עיין בתוספות שבת קנ ע"א ד"ה ודבור מי אסור: "פ"י מן התורה, דהא מדשרינן דבור של מצוה, מכלל מדאורייתא שרי". לפי תירוצו הגמרא, שדיבור של מצווה הותר מקרא, אפשר להסיק, לדעת התוספות, שאכן דיבור אסור דאורייתא. — ביחס האמביוואלנטי של התלמוד לדברי קבלה עסקו כבר הרמב"ן בהשגותיו על ספר המצוות של הרמב"ם סוף שורש ב, ור' צבי הירש חיות בספרו תורת הנביאים, ובמיוחד במאמר דברי נביאים דברי קבלה. על נושא זה כתב ר"א אורבך מתוך גישה חדשה והארת הבעיה במאמרו "הלכה ונבואה", תרכ"ן, יח, חוברת א. — כדאי לשים לב שגם איסור הוצאה בשבת נלמד מדברי קבלה. עיין ירושלמי שבת פ"א ה"א, בבלי הוריות ד ע"א וביצה יב ע"א. ואולי זוהי אחת הסיבות שהוצאה היא "מלאכה גרועה". ואכמ"ל.

38 עיין ביצה לו ע"א: "וכולוהו טעמא מאי גזרה שמא יכתוב". האמוראים השתדלו להסביר את כל איסורי השבות המנויים במשנת ביצה ה, ב כגזירות וכסייגים למלאכות. אולם עיין במקורות שצינתי לעיל, הערה 3.

הזמן דיבורים של חפצי־שמים³⁹ ואף של חפצי־חול אחרים. כן מוכח מהגמרא בשבת קנ ע"א וע"ב:

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן הולכין לטרטיאות ולקרסאות ולבסילקאות לפקח על עסקי רבים בשבת... אמר רב יהודה אמר שמואל חשבונות של מה לך⁴⁰ ושל מה בכך מותר לחשבן בשבת. תניא נמי הכי... חושבין חשבונות שאינן צריכים, ואין מחשבים חשבונות שצריכים בשבת, כיצד אומר לחברו כך וכך פועלים הוצאתי על שדה זו, כך וכך דינרים הוצאתי על דירה זו.

והתלמוד מעיד: "בקושי התירו לנחם אבליים ולבקר חולים בשבת" (שבת יב ע"ב), "מדוחק התירו לשאול שלום בשבת" (ירושלמי פט"ו ה"ג, טו ע"ב). כמו כן, מפני הנימוק "הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגים ואל יהו מזידים" (שבת קמח ע"ב) התירו בשבת אף להשאל (ולהלוות דברים שאינם חוזרים בעין) ולתת משכונות כמוכא במשנת שבת כג, א. על היתר מאוחר זה כבר נאמר בירושלמי שביעית פ"ח ה"ד, לח ע"א, שהוא "מהלכות של עמעום" ("העם התירוהו מאליהן"). והחכמים "עמעמו עליה והעלימו עיניהם והניחום בהתירן ולא רצו למונעם ולאסור".⁴¹

יתר על כן, כל האיסור של דיבור דברי חול בשבת חדל במשך הזמן במקרים רבים מלהימנות אף עם איסורי שבות והפך ל"עוברין דחול" גרידא, שלא יעשה בשבת כדרך שהוא עושה בחול.⁴² אף־על־פי־כן נמנעו מלהרבות בדברים בעלמא בשבת כמסופר בירושלמי שבת פט"ו ה"ג, טו ע"א, ובמקבילות: "ר' שמעון בר יוחאי⁴³ כד הוה חמי לאימיה משתעי סגין, הוה אמר לה, אימא, שבתא היא, ושתקה". וכן מוכא בכתב תמים לר' משה תקו⁴⁴ מירושלמי שבת פט"ו (הקטע הזה אינו לפנינו): "אסור אדם לאשתעוי מותר מילי בשבת".

ג. תוספת שבת

בעל ברית דמשק י, 14 (עמ' 53) כותב: "אל יעש איש ביום הששי מלאכה מן העת אשר יהיה גלגל השמש רחוק מן השער מלואו, כי הוא אשר אמר שמור את יום השבת לקדשו (דברים ה, יב)". החוקרים⁴⁵ רואים בשער זה את אחד מי"ב השערים הנזכרים בספר חנוך א עב, ג (מהדורת כהנא, תל־אביב, 1956, עמ' 10): "וארא ששה שערים אשר בהם יצא השמש וששה שערים אשר בהם יעריב השמש". אבל הרי השער הזה איננו נראה לבני האדם, וכיצד אפשר

39 מקושיית הבבלי בסנהדרין לה ע"א: "ולייגמריה לדיניה בשבתא"; וכן מקשה הירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ו, כב ע"ב: "ויגמר דינו בשבת", נראה שדעתם להתיר גמר דין דיני נפשות בשבת, אף־על־פי שמשנת ביצה ה, ב מונה בין איסורי שבות "לא דנין". ועיין שם בתוספות ד"ה ולגמריה.
40 עיין בדקדוקי סופרים, עמ' 362, בר"ח, ברש"י ובראשונים.
41 שבלי הלקט, חלק ב, מוכא בירושלמי כפשוטו, עמ' 47.
42 רמב"ם, הלכות שבת פכ"ד ה"א והשווה לפכ"א ה"א. על ההבדל בין שבות לעוברין דחול עיין גם ר"ן על הרי"ף לשבת ג ע"ב, ד"ה אמר רב ביבי.
43 הראב"ה גורס: רב הונא (במקום רשב"י), עיין ירושלמי כפשוטו, עמ' 191.
44 עיין אוצר נחמד, ח"ג, ורין, תר"ך, עמ' 62.
45 שכטר, גינצבורג, רבין בספריהם הנ"ל ואחרים.